

De titel van deel 15 van de monetaire monografieënreeks van De Nederlandsche Bank dekt precies de lading. Voor het verkrijgen van het historische perspectief is het tekstgedeelte overzichtelijk in tweeën gedeeld met 1945 als scheidslijn. Tijdens de tweede wereldoorlog waren er namelijk verscheidene bilaterale handels- en betalingsovereenkomsten gesloten, die lijnrecht stonden tegenover de idee van de monetaire unies van voor 1945 en waardoor de handelsmogelijkheden na 1945 ernstig zouden worden bemoeilijkt. De behoefte om opnieuw tot monetaire samenwerking te komen vormde de aanzet tot de verschillende moderne Europese samenwerkingsverbanden.

In het eerste gedeelte worden de monetaire unies behandeld die vanaf het midden van de negentiende eeuw in Europa ontstonden. Deze unies worden in twee categorieën verdeeld: de supra-regionale monetaire unies van respectievelijk Zwitserland, Italië en Duitsland en de inter-Europese monetaire unies: het Duits-Oostenrijks muntverdrag, de Latijnse muntunie en de Scandinavische muntunie. In het tweede gedeelte wordt tegen deze achtergrond de Europese integratie van na 1945 beschreven. De grote nadruk ligt hierbij op de monetaire ontwikkeling. Tenslotte wordt geconcludeerd, dat deze monetaire samenwerking niet los gezien mag worden van de politieke integratie. 'Als de economische ontwikkeling zich afspeelt op wereldschaal, zal de overheid tenminste een Europese schaal moeten hebben' (101).

Hoewel de opzet van het boek overzichtelijk en duidelijk is, staat het taalgebruik hiermee in contrast. De stijve, ouderwetse woordkeuze werkt zelfs storend op het leesplezier. Wel zijn leuke en treffende citaten in de tekst verweven, zoals bijvoorbeeld de vergelijking van het verdrag van Maastricht met 'de olifant met vijf poten zonder slurf om mee te trompetteren' (uitspraak van oud-bondskanselier Helmut Schmidt op pagina 100). Bijzonder vervelend is het zeer frequente gebruik van de zinsnede 'in die zin'. Hoewel niet foutief gebruikt, zouden er heel wat van geschrapt kunnen worden.

De voetnoten, hoewel interessant en verhelderend, zijn veel te lang. Een oplossing hiervoor was geweest de informatie in de lopende tekst te verwerken. Enkele grafieken en tabellen dragen bij tot verduidelijking van de tekst. Voor meer van dit soort-grafische-weergave is de tekst uitstekend geschikt, hoewel het achterwege blijven ervan zeker niet als een gem is wordt ervaren.

Het boek wordt gecompleteerd door een 32 pagina's tellend calendarium van relevante 'Europese' data op het monetaire, economische en politieke vlak. Duidelijk is het cumulerend effect van de Europese samenwerking te zien. Per jaar komen er meer memorabele data bij.

Een grote verdienste van het boek is de Europese monetaire eenwording zo te verwoorden dat het voor de lezer zonder veel kennis van monetaire economische verwickelingen goed te volgen is. De voor de hand liggende en veel gemaakte vergelijking van de naoorlogse Europese eenwording met oudere samenwerkingsverbanden zoals de Duitse tolunie werkt hier uiteraard aan mee.

Lianne Damen

H. van Voorst Vader-Duyckinck Sander, *Leven en laten leven. Een biografie van ir. Adriaan Stoop, 1856-1935* (Haarlem: Schuyt & co, 1994, 348 blz., f39,50, ISBN 90 6097 380 1 (ingenaaid), ISBN 90 6097 368 2 (gebonden)).

Na de *Heren van de thee* de heren van de olie. In zoverre de heren van de olie de laatste 100 jaar een wezenlijk grotere bijdrage leverden aan Nederlands economische welvaart dan de heren van de thee is deze, op uitvoerig archief onderzoek steunende en ook zeer leesbaar geschreven, biografie over de eerste van de olieheren een welkome aanwinst.

Adriaan Stoop, geboren in Dordrecht in 1856, kwam uit een groot gezin. Hij was de vijfde van elf kinderen. Hij kon goed leren, ging naar Delft en haalde snel zijn titel. Na studiereizen in Duitsland, Noorwegen en de Ardennen ging hij in 1880 voor het gouvernementsmijnwezen naar Java. Borend naar water vond hij sporen van olie. Overtuigd dat Indië deze industrie goede kansen bood, vroeg hij verlof voor een studiereis naar Amerika. Ook nam hij contact op met zijn oudere broer Freek, die in Londen fortuin maakte als bankier. Na enig aarzelen — hij was gelukkig getrouwd en voelde zich zeer verantwoordelijk voor zijn gezin — besloot hij de veiligheid van een ambtenarenbaan met pensioen te verruilen voor de onzekerheid van het voor eigen rekening aanvragen en ontwikkelen van een olieconcessie. Samen met enkele vrienden bracht de familie het benodigde aanvangskapitaal bijeen, f150.000,- in totaal. In 1888 boorde hij voldoende olie aan om de investering in een raffinaderij rendabel te maken. Ook dit bracht afmattend pionierswerk in een afmattend klimaat. Malaria ondermijnde zijn gestel en toen in 1890 zijn jongere broer Jan uit Holland kwam om te helpen moest hij terug met ziekteverlof.

Hoewel de Stoops op Java de enige producent waren hadden zij geen monopoliepositie. Zowel Amerikaanse als Russische lampolie (destijds het enig verkoopbare produkt) beheersten met goed ingevoerde merken de markt. Na 1894 kwam daar ook nog een Indische concurrent bij, de op Noord-Sumatra werkende KNPM (Koninklijke Nederlandsche Petroleum Maatschappij). Tot grote ergernis van de Stoops, inclusief broer Freek in Londen, voerde de directeur van de KNPM, J. B. A. Kessler, een expansief beleid. Ieder jaar verdubbelde hij de productie en daarmee de winst en zo ook de koers van de aandelen Koninklijke op de Amsterdamse beurs. Pogingen met Kessler marktafspraken te maken faalden. Pas in de zomer van 1898 kwam soelaas toen bleek dat Kessler roofofbouw gepleegd had en de productie van de KNPM even snel daalde als zij voordien gestegen was.

Inmiddels hadden de Stoops, profiterend van de hausse in olieaandelen op de Amsterdamse beurs, besloten hun familiebedrijf om te zetten in de Dordtsche Petroleum Maatschappij. Stoop had nu de bijkans bankroete KNPM kunnen overnemen maar hij had niet de ambitie een Indische Rockefeller te worden. De man die wel deze ambitie had, Henri Deterding, nam in 1900 bij de KNPM de leiding van de ernstig zieke Kessler over. Na Kesslers dood slaagde Deterding er in de als verloren opgegeven KNPM uit haar as te doen herrijzen. In 1902 richtte Deterding samen met de Londense koopman Marcus Samuel, eigenaar van de op Borneo werkende Shell transport & trading co, en samen met baron Edmond de Rothschild, eigenaar van een groot Russisch oliebedrijf, de Asiatic Petroleum Company op in Londen. Doel van de Asiatic was een onderhandelingspositie op te bouwen met Rockefellers almachtige Standard Oil om zo de kwetsbare Indische industrie te beschermen. Menend dat hij op Java geen bescherming nodig had besloot Stoop de DPM buiten de Asiatic te houden. Dit werd hem noodlottig toen Deterding het in 1910 op een prijsoorlog met Standard liet aankomen. Deze verlaagde op Java haar prijzen met de helft. De DPM die hier een marktaandeel had van 75 percent zag haar winst verdwijnen.

Nu bleek de tijd gekomen een koper te zoeken voor wat nog steeds een familiebedrijf was. Veel keus had hij niet. Hopend dat Standard bereid was een premie te betalen nam hij eerst contact op met New York. Na lange, en strikt geheim gehouden, onderhandelingen kwam men echter niet tot zaken. Hij wendde zich nu tot Deterding die aanbod aandelen DPM om te ruilen tegen aandelen Koninklijke/Shell. Precies een jaar nadat de prijsoorlog was uitgebroken kwam deze transactie tot stand.

Het tweede deel van de biografie beschrijft Stoops activiteit na de verkoop in 1911. Al in 1904 was hij zich gaan interesseren in een petroleumbron bij de Tegernsee in Beieren. Broer Freek in Londen zag er niet veel in. Terecht zoals bleek. Maar voor Adriaan, die naast wat olie ook een jodium-zwavel bron aanboorde, werd het een dankbaar hobbyproject. Dank zij het prachtig

natuurschoon was het mogelijk er een kuuroord van te maken dat als 'Bad Wiessee' nog familiebezit is. Een ander hobbyproject was de Amsterdamse automobielfabriek Trompenburg waar de Spijker auto's gefabriceerd werden. Nadat het bedrijf in 1908 failliet was gegaan stelde Stoop geld beschikbaar voor een reorganisatie en werd commissaris. Het werd echter geen succes en eind 1914 trok hij zich terug. De auteur is zowel achterkleindochter van Adriaan Stoop als historica. Een goede combinatie want zij heeft de verleiding weerstaan van de biografie een hagiografie te maken. Het aantal geraadpleegde archieven is indrukwekkend en de studie is dan ook rijk aan feiten. In het tweede deel van de biografie wordt misschien iets te uitvoerig ingegaan op diverse familierelaties. De index bevat 31 namen van Stoops. Daar staat tegenover dat dit niet een door de overheid gesubsidieerde biografie is. Het geld heeft de familie opgebracht. Mocht het, wat te hopen is, tot een tweede druk komen dan zou hier echter ruimte zijn wat te bekorten.

P. A. M. Hendrix

J. S. Aritonang, *Mission schools in Batakland (Indonesia) 1861-1940* (Studies in christian mission X; Leiden-New York-Keulen: E. J. Brill, 1994, xii + 379 biz., ISBN 90 04 09967 0).

Wie in de discussie over het effect van ontwikkelingssamenwerking is geïnteresseerd, zou er goed aan doen deze studie over de invloed van het zendingsonderwijs van de Rheinische Mission in te zien. Batakland is een gedeelte van Noord Sumatra dat tot ver in de negentiende eeuw betrekkelijk weinig invloeden van buiten had ondergaan. Een gedeelte van de bevolking was weliswaar geïslamiseerd, maareen groot deel was zowel buiten het bereik van de Islam als van de Nederlands-indische overheid gebleven. De Bataks hadden in de buitenwereld een slechte reputatie, er werd zelfs gezegd dat zij menseneters waren. De Rheinische Mission, een van de vele zendingsorganisaties die zich in de negentiende eeuw op de Indonesische archipel heeft gericht, heeft in de tachtig jaar tussen de eerste vestiging en het begin van de tweede wereldoorlog, toen de Duitse medewerkers werden geïnterneerd, meegewerkt aan enorme veranderingen in de regio. Van een geïsoleerd en armelijk gebied ontwikkelde het Batakland zich tot een regio met een zeer hoge scholingsgraad en een bevolking die zich sterk richtte op *hamadjuan*, of vooruitgang. Toeschouwers en reizigers verbaasden zich over de snelle en enthousiaste wijze waarop de Bataks zowel het christendom als de zegeningen van de nieuwe tijd omarmden.

Aritonang, hoogleraar kerkgeschiedenis aan het Theologisch seminarie in Jakarta, is op dit onderzoek gepromoveerd. Hij heeft het onderwerp niet vanuit een nauw kerkhistorisch perspectief benaderd, maar getracht de ontwikkeling van de kerk en het door de kerk verzorgde onderwijs te plaatsen in een veel breder kader. Hij ging bij de bestudering van de vraag waarom de Rheinische Mission zoveel succes kon hebben met haar werk, uit van het interactiemodel, waarin de ontmoeting tussen beide partijen, zendelingen en Bataks centraal stond. Zending was geen eenzijdig proces van geven, maar van zowel nemen als geven en aanpassen. Beide partijen brachten in dit proces hun eigen achtergrond in en bepaalden daardoor de uitkomst en de richting. Elke ontmoeting kreeg daardoor naast de bedoelde ook onverwachte en nieuwe effecten. Een deel van de frustraties en klachten van de zending is hiertoe te herleiden. Om een inzicht te krijgen in de aard van de wederzijdse verwachtingspatronen heeft Aritonang een uitvoerige analyse gemaakt van de ideeën over zending en onderwijs of *Bildung* die bij de zendelingen leefden en hoe overdracht van kennis in de Bataksamenleving plaatsvond voor de invoering van het schoolse onderwijs. De beschrijving van het verloop van de ontmoeting, de